Het *Oera Linda Boek*: een afrekening met Friesland

Het *Oera Linda Boek* is een anonieme mystificatie, die chronologisch in episoden de nooit gehoorde geschiedenis van het Friese volk vanaf de Schepping tot omstreeks 50 voor Christus verhaalt. Het wordt voorafgegaan door een viertal opdrachten, waarvan de eerste en jongste van de hand van Hidde over de Linden uit 1256 is en de laatste uit ca. 500 voor Christus. Een naam heeft het werk niet. Die werd eraan gegeven door de bezorger van de uitgave, J.G. Ottema (1872).

Het presenteert zich in een opdracht aan de nazaten als een handschrift van het jaar 1256 uit de Westfriese familie Over de Linden. Die nazaten worden opgeroepen het te bewaren en voor volgende geslachten over te schrijven. Het jaar 1256 wordt niet toegelicht, maar het is in de Friese geschiedenis bekend als het jaar waarin graaf Willem II van Holland bij Hoogwoud werd verslagen.[1]

Jensma, die zeer grondig studie van het *OLB* gemaakt heeft,[2] maakt aannemelijk dat het in de jaren rond 1860 ontstaan is. Hij signaleert een ontlening aan de *Minnebrieven* van Multatuli, maar denkt dat die niet tot de eerste fase van het *OLB* behoort. De *Minnebrieven* verschenen in augustus 1861.[3] In de paragraaf 'Auteurschap en datering' hierna kom ik tot een zelfde datering, meer in het bijzonder in het begin van de jaren zestig.

Op een aantal gronden onderscheidt Jensma een eerste en een later deel. Cornelis over de Linden heeft volgens hem vanaf het voorjaar van 1864 kennis van het eerste deel gehad. Nadien, zo betoogt hij, heeft Over de Linden tot 1870 toe als afschrijver samengewerkt met Verwijs en HaverSchmidt.[4] Zelf kan Over de Linden volgens hem inhoudelijk aan de tekst hooguit maar weinig hebben bijgedragen. Zijn monomane belangstelling voor oeroude Friese geschiedenis laat zich moeilijk combineren met de lust in fabuleren en persifleren die het boek zo typeert.

Het manuscript dook op in 1867. Via twee tussenpersonen kwam het in juni terecht bij Eelco Verwijs. Verwijs rapporteerde in december aan Gedeputeerde Staten over het handschrift en bracht het vervolgens in het Fries Genootschap ter tafel. Ottema, bestuurslid van het Genootschap, maakte een kopie en gaf het werk uit. Sindsdien is het doorlopend onderwerp van discussie geweest en voorwerp van onderzoek. Dat is het nog steeds.

Het lijkt me eigenlijk zonder meer duidelijk dat het *Oera Linda Boek* een vrolijk boek is. Alleen al het idee dat het Indo-Europees zijn oorsprong in het Fries vindt is kolderiek. Serieus is het boek in ieder geval niet, want aandacht voor taal en mythologie als zodanig is er nagenoeg niet, terwijl die toch de basis van het hele bouwsel vormen.

Vrolijk is ook een kleinigheid als de on-Friese naam Apollonia, die ontleend lijkt te zijn aan een volksliedje dat populair was in de jaren van het ontstaan. Dat liedje gaat zo:

1 Het is ook het jaar waarmee Van Halmael in het *Friesch Jierboeckjen* de eerste periode van de Friese geschiedenis liet eindigen.
2 Jensma, *Gemaskerde god* (2004), id. (ed.), *Het Oera Linda-boek* (2008).
3 Jensma, *Gemaskerde god* (2004) 140-141.
4 Zie over het contact dat Verwijs in 1867 gezocht zou hebben met Dirk Dekker de paragraaf 'Behrns' ontwikkeling tot historisch taalkundige' in het hoofdstuk over Behrns.

Facsimile van bladzijde 45 van het *Oera Linda Boek*, bevattende de tekens van het Jol waarnaar het schrift van het OLB is gemaakt. Gepubliceerd in J.G. Ottema, *Thet Oera Linda Bok* (1872) (collectie auteur).

Schoon is de hemel en schoon is de wereld,
Schoon als nectar.
Maart 't schoonst van alle en meer nog daarbij,
Apollonia, Apollonia, Apollonia zijt gij.[5]

Juist in de tijd van het ontstaan van het *Oera Linda Boek* hield men, en in het bijzonder Verwijs' goede kennis Behrns, zich bezig met de studie van Friese eigennamen.[6] Fries is Apollonia uiteraard niet. De naam zou overigens kunnen aansluiten bij Aurinia, een Germaanse profetesse bij Tacitus, over wie Halbertsma geschreven had en met hem Derk Buddingh.[7] Of om naast Apollonia nog iets te noemen: de dwaze toepassingen van Oudfriese woorden als etweiden, hemrik, opstal of voordeel. Ze zijn zelfs bijna te zot om voor spot gehouden te worden.

Jensma echter ziet het in de kern als een serieus boek. Hij houdt die kern voor een allegorie op de strijd van het modernisme tegen de orthodoxie en verbindt die gedachte met een andere, dat HaverSchmidt namelijk de voornaamste en in ieder geval eerste auteur is. Beide kan ik niet delen. Hoeksteen van zijn visie dat HaverSchmidt

5 Zie de volksliederenbank op de site van het Meertens Instituut. De eerst bekende optekening is van 1870.
6 Zie de paragraaf 'Behrns' ontwikkeling tot historisch taalkundige' in het hoofdstuk over hem.
7 Zie de paragraaf 'Mythologie' in het hoofdstuk over Halbertsma.

FRIESCH GENOOTSCHAP
VAN
GESCHIED-, OUDHEID- en TAALKUNDE
TE LEEUWARDEN

PRIJSVRAAG.

Het FRIESCH GENOOTSCHAP VAN GESCHIED-, OUDHEID- EN TAALKUNDE *te Leeuwarden* verlangt:

een **kritisch onderzoek** naar de **oudheid** en de **waarde** der *FRIESCHE STAMSAGEN*, als van *Friso en zijnen oorsprong uit Indië, de rij Friesche koningen, hertogen en potestaten, de verovering van Rome door de Friezen onder hunnen hertog Magnus, de vrijverklaring door Karel den Groote*, en wat dies meer zij.

VOORWAARDEN.

De beantwoording van deze prijsvraag kan geschieden naar keuze in de *Nederlandsche*, *Fransche* of *Duitsche taal*, mits in latijnsch letterschrift.

Aan den schrijver van het best gekeurde antwoord wordt uitgeloofd, bij voldoende behandeling dezer vraag, een prijs van **drie honderd gulden**; dit geschrift wordt alsdan het eigendom van het Genootschap.

De antwoorden zullen moeten zijn geschreven met een andere hand dan die van den zamensteller, en kenbaar door een *spreuk*, tevens vergezeld van een *verzegeld briefje*, waarop diezelfde spreuk is geschreven, en waarin is vermeld de naam van den auteur.

De antwoorden moeten worden ingezonden vóór den *eersten Januari* 1885 aan den Secretaris van het Genootschap.

Namens het Bestuur,
de Secretaris,
Mr. U. H. HUBER,
TE LEEUWARDEN.

Prospectus van een prijsvraag van het Fries Genootschap over de oudheid en waarde van de Friese stamsagen (1883) (collectie auteur).

met iets begonnen is dat zou uitgroeien tot het *Oera Linda Boek*, is zijn gedachte dat HaverSchmidt zijn persoonlijke worsteling met het modernisme gestalte gaf. Hij brengt daarvoor echter geen overtuigende argumenten naar voren. In een afweging tussen HaverSchmidt en Verwijs (die door velen als de auteur werd gezien), laat hij bovendien zwaar wegen de tegenstelling die hij ziet tussen een creatieve HaverSchmidt en een weinig creatieve Verwijs. Creativiteit is echter een betrekkelijk begrip. Men zou het bedoelde verschil ook toe kunnen schrijven aan het verschil tussen een literator en een wetenschapper. Spot is hun beiden eigen, maar er is verschil in hun spot. HaverSchmidt bleef in zijn zelfspot op Friesland gesteld (denk ook aan zijn *Familie en kennissen*), Verwijs ging het haten. HaverSchmidt is goedmoedig, Verwijs venijnig en dat is de spot in het OLB ook.[8] Ik richt daarom mijn blik op Verwijs, in wiens leven, werk en karakter ik veel overeenkomsten met het OLB zie.[9]

8 Zie de hoofdstukken over Verwijs en HaverSchmidt.
9 Zie de paragraaf 'Auteurschap en datering' hierna.

Dat heeft De Jong eerder ook gedaan,[10] en ik deel tot op zekere hoogte ook zijn mening dat het boek een parodie op het wetenschappelijk dilettantisme in het toenmalige Friesland is, al is zijn bewijsvoering niet sterk en acht ik dat aspect ook niet het belangrijkste. Ik zie in het OLB een afrekening met Friesnationalisme en misplaatste zelfgenoegzaamheid in Nut en Friese literatuur. Dat zijn overigens wel thema's van HaverSchmidt: die spot met Friesnationalisme en speelt met de tegenstelling burgerman-dichter.

Bovendien wil ik niet uitsluiten dat Verwijs zijn vriend HaverSchmidt op de ene of andere manier al in een vroeg stadium in zijn werk aan het OLB gekend heeft. Ze studeerden niet alleen een aantal jaren tegelijk in Leiden, maar ze kenden elkaar waarschijnlijk al vanaf hun jeugd. Ze hadden in de Fockema's gemeenschappelijke familie in Dokkum en ook in Leeuwarden. Daam en Sijbrand waren oudooms van Verwijs en van HaverSchmidts vader. In Dokkum woonde ook Adrianus van Slooten, de vader van Adolf, die in 1862 met een zuster van Verwijs trouwde. Een grootmoeder van HaverSchmidt was een zuster van Adrianus.

Juist in de vermoedelijke tijd van het ontstaan van het OLB hadden ze een vrij intensief contact. Ze woonden toen beiden in Friesland en zagen elkaar geregeld. De briefwisseling en de ontmoetingen lijken in 1861 en 1862 het meest frequent te zijn geweest. Ontmoetingen zijn met zekerheid bekend uit de tweede helft van 1858, toen HaverSchmidt in Leeuwarden teruggekeerd was, wachtende op een beroep,[11] uit september 1861 en april 1862, toen HaverSchmidt bij Verwijs in Franeker was, en uit juli 1862, toen ze beiden op een bruiloft in Deventer waren en samen naar Friesland terugreisden.[12] Ook ontmoetten ze elkaar in 1863, toen Verwijs HaverSchmidt in Den Helder opzocht, in april 1864, toen ze samen naar een bijeenkomst van de Leeuwarder Debatingclub gingen en nog eens in 1864 of 1865, toen Verwijs HaverSchmidt in Schiedam opzocht.[13]

Bijzondere aandacht verdient 1862. Toen schreef HaverSchmidt in ieder geval twee brieven aan Verwijs[14] en waren ze, zoals we zagen, veel samen. Op dinsdag en woensdag 29 en 30 april van dat jaar verbleef HaverSchmidt bij Verwijs in Franeker. 'Uw schooluren kan ik wel kort krijgen met uw boeken', zo kondigde hij zijn bezoek aan. 'Er is zooveel, waarover ik weer eens met u moet praten.'[15] Praten konden ze bijvoorbeeld over Multatuli's *Minnebrieven*, een boek dat ze beiden in 1861, het jaar van verschijnen, hadden gekocht. Verwijs haalde het in zijn studie over de namen van de vrouw uit dat jaar aan om (schertsenderwijs) de auteur voor een kenner van het Sanskriet te houden en HaverSchmidt nam het mee op reis. Hij vond het 'een vreemd boek'.[16] Die *Minnebrieven* zijn ook gebruikt voor het OLB.[17] Praten hebben ze toch eigenlijk ook wel moeten doen over iets als het OLB, dat een van hen zo bezighield.

Ook lijkt me wat HaverSchmidt betreft, een bemiddelende rol tussen Verwijs en Over de Linden aannemelijk, omdat ze beiden in Den Helder woonden. HaverSchmidt stond van december 1862 tot juli 1864 in Den Helder. Hoe zou de auteur anders van Over de

10 De Jong, *Oera-Linda-Boek* (1927).

11 'Van al de oude makkers zag ik na mijn terugkomst slechts een paar malen den Eelcke Verwijs, die solliciteert om hier Docent in de Nieuwe Talen aan 't Gymnas. te worden' (uit een brief van 27 dec. 1858 van HaverSchmidt aan A. van Wessem, gepubliceerd in Van Straten, *Piet Paaltjens, Nagelaten Snikken* (1961) 78). HaverSchmidt zat volgens die brief sinds 14 juni 1858 in Leeuwarden. De mededeling roept overigens vragen op: Verwijs solliciteerde toen immers al niet meer, hij was al in Franeker begonnen. Met 'hier' zal hij Friesland bedoelen.

12 Bij thuiskomst schreef HaverSchmidt een brief in Paaltjenssfeer aan Verwijs, waarin hij hen tekent als burgerlui, maar met een 'onmetelijke wereldsmart op het gelaat', die visioenen krijgen van hun studententijd. De brief is van 29 juli 1862 en gepubliceerd in het HaverSchmidtnummer van Bzzlletin 84 (1981) 16.

13 Jensma, *Gemaskerde god* (2004) 339-340.

14 Op 2 april en 29 juli (zie de brief van 2 april in het hoofdstuk over HaverSchmidt).

15 Zie HaverSchmidts pas genoemde brief aan Verwijs van 2 april 1862, opgenomen als bijlage bij het hoofdstuk over HaverSchmidt.

16 Zie voor wat Verwijs betreft de paragraaf 'Franeker' in het hoofdstuk over hem en voor HaverSchmidt Van Gilse, *Haverschmidt* (1955) 104.

17 Jensma, *Gemaskerde god* (2004) 140-141.

Linden hebben geweten? Waarom of Over de Linden het overigens kreeg, is niet zeker. Het is mogelijk dat de auteur het handschrift in de anonimiteit wilde brengen, maar dat het anders liep dan hij verwacht had. Het zou dan ooit wel eens opduiken, later dan het nu gebeurde. Jensma heeft mijns inziens overtuigende aanwijzingen gevonden voor de opvatting dat HaverSchmidt actief in het spel betrokken is nadat Over de Linden het manuscript in handen had gekregen en er mee bezig gegaan was.

Jensma signaleert een opvallend stijlverschil tussen beide delen van het OLB. Het eerste deel gaat over de aard van de oeroude Friese samenleving omstreeks 2000 v.Chr., die met natuurgeweld verloren raakt, het tweede deel is een min of meer chronologische geschiedenis in episoden van de lotgevallen van de Friezen vanaf ca. 600 voor Christus tot iets voor Christus. Naast de blanke beschaving van de Friezen zijn er nog de oer-beschavingen van de gelen en de zwarten, alle drie afstammend uit de vereniging van de godheid Wralda met een eigen volksmoeder.

Het eerste deel nu vindt hij poëtisch, het tweede dor en kroniekmatig. Dat is mee voor hem een reden om het eerste deel aan HaverSchmidt toe te schrijven. Hij acht Verwijs niet in staat om poëtisch te schrijven. Het is echter de vraag of het stijlverschil niet anders verklaard moet worden. Verwijs schetst in 1864 bij de heruitgave van werk uit de *Nederlandsche Historien* van Hooft hoe de stijl een afspiegeling is van de staat waarin een volk verkeert. In zijn kindsheid en jongelingsjaren doet het dat in zangen,

> *om de ontboezemingen zijner ziel door een vorm, die tot de zinnen spreekt, in harmonie met den inhoud te brengen.*

Later, als de kennis groter is geworden en het volk zich in proza uit, is de geschiedschrijving nog

> *naïef en eenvoudig, en door die eigenschappen vaak schilderachtig; maar ook menigmalen zinkt zij tot de laagte van een dorre kroniekmatige opsomming van losse, onsamenhangende feiten.*[18]

Deze tegenstelling gaat op voor het verschil in stijl in het OLB.

Inbedding

Het mag dan zonder meer duidelijk zijn dat het OLB geen ware geschiedenis is, het sluit in bepaalde opzichten ook weer zo nauw bij bestaande kennis van toen aan, dat het niet altijd eenvoudig is om het ware van het onware te scheiden. In deze paragraaf wordt een poging gedaan om te laten zien waar het aansluit op bestaande kennis en beelden van de taal en cultuur der Friezen in de tijd van zijn ontstaan.

De toespelingen in het OLB zijn meest vrij algemeen van aard. De auteur reageert op oude en nieuwe ideeën in de geesteswetenschappen in het algemeen en op die in de vergelijkende mythologie in het bijzonder. De verwerking op een vrij abstract niveau maakt dat ook andere correspondenties vaak veronderstellingen moeten blijven.[19] Een sleutelroman is het zeker niet.[20]

18 Verwijs, *Episodes* (1864) IV-V. De lyrische beschrijvingen van Lyda, Finda en Frya in het *Oera Linda Boek* zouden met hun exotische dieren als slangen, gieren en leeuwen wel eens een oosterse (oud-Indische?) achtergrond kunnen hebben. Verwijs bezat een exemplaar van Th. Benfey, *Pantschatantra* (MNL 558, 1726; UB Leiden) en citeert in zijn studie 'De namen der vrouw' uit de *Polyglotte der orientalischen Poesie* van Jolowicz.

19 Zie over het abstracte niveau Jensma, *Gemaskerde god* (2004) 80 en 113.

20 Ik heb er in het kielzog van Van der Meij (*Kanttekeningen*; 1978) wel naar gezocht en zo in Kalip Jacobus Scheltema, alias Kobus Lip, vermoed, en in de eerste zin van het OLB, volgend op de proloog (ed. Jensma, *Oera Linda-boek* (2006) 73) een verwijzing naar een van de beide oprichtingsbijeenkomsten van het Fries Genootschap gezien (Breuker, 'Kalip' (1979) en id. 'Thrittich jêr' (1986)).

De weinige toespelingen op specifiek Friese toestanden of personen die er na het onderzoek van Jensma nog zijn overgebleven, blijken dat soms ook niet eens meer te zijn. Hij houdt als bronnen alleen voor zeker zestiende-eeuwse Friese kroniekschrijvers, in het bijzonder Ocko Scharlensis, en het werk van C.-J. de Grave uit 1806.[21] De auteur van het *OLB* heeft het bedoelde werk, de *République des Champs Élysées*, echter kunnen leren kennen uit Ypeijs *Beknopte geschiedenis der Nederlandsche tale*. Ypeij staat vrij uitvoerig bij het nogal weinig geciteerde boek stil. De Graves taalafleiding noemt hij belachelijk, maar de lokalisatie van Elysium in de Nederlanden acht hij niet in strijd met oude Griekse en Romeinse schrijvers en dat de twee jonge kinderen die in een bos waren opgevoed als eerste Bek! Bek! riepen toen ze onder de mensen kwamen, wil er bij hem ook wel in.[22]

Vele andere bronnen zijn er in de loop van de tijd aangewezen, maar vele ook weer versmeten. De overeenkomsten blijken vaak niet dwingend.[23] Toch meen ik van een aantal correspondenties de bronnen met redelijke zekerheid aan te kunnen wijzen. In het hoofdstuk over Verwijs zijn al een aantal genoemd. Hier volgen nog een paar. Ik beperk me daar zowel als hier tot inbeddingen in bestaande kennis die niet of slechts terloops door anderen behandeld of genoemd zijn, en heb er ook niet naar gestreefd om alle centrale motieven en ideeën op hun mogelijke samenhangen te onderzoeken. Er is nog veel te doen.

Taal en volk

Het *OLB* is een kolderieke (Indo-)Europese cultuurgeschiedenis, waarin de zeer belezen auteur zijn speelse geest de vrije loop heeft gelaten. Met het uitgangspunt dat Friesland de bakermat van de Indo-Europese beschavingen was, stond de lijn van het verhaal vast. Er moest verklaard worden hoe Friesland tenslotte zo klein kon worden. Vandaar is het dat het verloop bepaald wordt door conflicten, door geweld, list, bedrog en vleierij van de vijanden.

De Friese oorsprong van beschavingen, godsdiensten en volken wordt duidelijk gemaakt door middel van etymologiserende identificatie van Friese namen met centrale namen uit andere culturen. De geschiedenissen zijn verder in overeenstemming met de heersende stamboomtheorie. De verwantschappen en afsplitsingen kloppen taalkundig precies.

De vraag naar de herkomst van talen, ook van het Fries dus, leek rond 1860, toen het *OLB* ontstond, met de stamboomtheorie van August Schleicher opgelost te zijn. Hij ontwikkelde die theorie in de *Sprachvergleichende Untersuchungen* (1848) en werkte ze nader uit in *Die Sprachen Europas in systematischer Übersicht* (1850) en het *Compendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen* (1861, 1862). Schleicher ging uit van twee perioden in de taalgeschiedenis: een oerperiode, waarin een zuivere, tijdloze taal heerste en een historische periode, die gekenmerkt wordt door taalverval. Dat is ook de voorstelling van zaken in het *Oera Linda Boek*.[24]

De lotgevallen van de Friezen in hun Europese stamland worden bepaald door gewapende strijd met de Magyaren. De Magyaren (of Finnen) veroveren Scandinavië, Griekenland en Italië, later ook Denemarken en nog weer later het land oostelijk van de Wezer. Er is ook geestelijke strijd met de Finnen, die met hun priesters al meteen onder

21 Jensma, *Gemaskerde god* (2004) 78-80. Daarnaast noemt hij in Jensma, *Oera Linda-Boek* (2006) nog de *Proeve van een Friesch en Nederlandsch woordenboek* van De Haan Hettema.
22 Ypeij, *Geschiedenis* (1812) 67-69 en 85. Op Ypeij als mogelijke bron werd niet eerder gewezen.
23 Jensma, *Gemaskerde god* (2004) 80-85. Verwijs bezat een exemplaar van Scharlensis in de heruitgave uit 1742 (MNL 557, 1197; UB Leiden).
24 Von See, *Barbar* (1994) 143. Zie over de eveneens tijdloze oergeschiedenis in het *OLB*: Jensma, *Gemaskerde god* (2004) 66-67.

het volk van de Friezen leefden en er tweestrijd brachten. Hun leider is de Magi. Volgens de gangbare opvatting zaten de Finnen ooit rond de hele Oostzee, dus ook aan de zuidkant, en grensden ze daar bij de Wezer aan de Friezen.

Ze danken hun grote plaats naast de Friezen in het boek mogelijk aan het feit dat ze volgens de taaltheorie van Schleicher en anderen geen deel van de Indo-Europese taalfamilie waren. Jensma interpreteert de aanwezigheid van Magyaren en Finnen via magie en 'fijnen' als tegenstelling van de vrijzinnige Friezen: 'De hoogste Magi is een verpersoonlijking van het orthodoxe geloof in het bovennatuurlijke, in het wonder dus.'[25]

De historisch-vergelijkende wetenschap van taal en mythologie waarin Schleicher past, kreeg rond 1860 een nieuwe dimensie met het mythologische werk van Adalbert Kuhn, *Die Herabkunft des feuers und des Göttertranks* van 1859, dat ook op Indo-Europese leest geschoeid is. We zagen in het hoofdstuk over Verwijs dat hij zich rond 1860 intensief bezighield met Kuhn en anderen die over de Indo-Europese mythologie schreven. Ook met die theorie klopt het *OLB*. Er zijn belangrijke overeenkomsten tussen de Friezen en het volk in de Punjab, zoals het vuur dat in de Punjab in alle huizen brandende werd gehouden en de lamp van Festa, de moedergodin, die de Friezen brandende hielden.[26]

Het *OLB* gaat met zijn voorstelling van de Friese taalgeschiedenis niet alleen terug op de stamboomtheorie van Schleicher, maar ook op de beroemde *Aenleiding* (1723) van Lambert ten Kate en met name op de daarop voortbordurende *Beknopte geschiedenis* (1812, 1832) van A. Ypeij.[27] Zij beschrijven de geschiedenis van het Nederlands, maar geven beiden veel aandacht aan het Fries. Ze behandelen de afstammingsgeschiedenis vanuit hetzelfde geografisch perspectief als het *OLB* en noemen de afsplitsingen en volksplantingen. Het zijn trouwens meteen ook de enige boeken die deze overeenkomsten met het *OLB* delen. Het verklaren van talen via volken raakte uit de tijd.

Ten Kate beschrijft de geschiedenis van volken en talen in Europa[28] en dat doet Ypeij ook in het eerste deel van zijn *Beknopte geschiedenis*, dat van 1812 is. In het tweede deel van twintig jaar later sluit hij aan bij de dan algemeen geworden gedachte van een Indo-Europese taalfamilie.

De drie volksmoeders Frija, Finda en Lyda in het *OLB* zijn op te vatten als varianten van de drie bijbelse stamhuizen van Sem (Azië), Cham (Afrika) en Japhet (Europa), die ook Ten Kate en Ypeij als de oudste differentiatie in volkeren onderscheiden.

In het *OLB* zijn de beschreven volken van voor en van na de Zondvloed (Erge Tijd genoemd), beide Fries. Dat sluit min of meer aan bij Ypeij. Ten Kate gaat nog uit van drie oorspronkelijke Europese talen: het Keltisch, het Teutoons en het Kimbrisch (*afb. XVIII kleurkatern*). Het Fries rekent hij met het Moeso-Gothisch, het Wandaals en het Angelsaksisch wel tot het Teutoons, maar verwant met het Kimbrisch.[29] Ypeij meent daarentegen dat er na de Zondvloed één taal in Europa is gesproken. Bij hem is dat het Scythisch. De Scythen verdelen zich bij hem vervolgens dan in twee hoofdtakken, de eigenlijke Scythen van het Kimbrisch-Duits en de Kelten van het Grieks-Keltisch. De Grieks-Kelten vestigden zich in de landen aan de Middellandse Zee en trokken ook naar Brittannië, de Kimbrisch-Duitsen splitsten zich in een Kimbrische tak rond de Oostzee en een Duitse tak in Germanië en België.[30] Tot die eigenlijke Scythen behoren dus ook de Friezen.

25 Jensma, *Gemaskerde god* (2004) 111.
26 *Oera Linda-boek* (ed. Jensma, 2006) 401.
27 Zie over de opvattingen van Ypeij omtrent ouderdom en herkomst van het Fries ook de paragraaf 'De plaats van het Fries binnen het Germaans' in het hoofdstuk over het volk van de Friezen.
28 In zijn afdeling 'Volk- en tael-verspreiding over Europa' (Ten Kate, *Aenleiding* (1723) I 20-62).
29 Ten Kate, *Aenleiding* (1723) I 23.
30 Ypeij, *Geschiedenis* (1812) 43-44.

De Scythen stelt hij verderop in zijn boek gelijk aan het volk dat uit India afkomstig was en het Sanskriet sprak. Dat hij dat niet meteen deed, komt ongetwijfeld door het feit dat het hier om een nieuwe theorie gaat. Die kende hij blijkbaar nog niet toen hij het voorgaande al had geschreven. Hij kent die theorie uit de Duitse vertaling uit 1795 van het grondleggende werk over het Indo-Europees van Sir W. Jones en uit Friedrich von Schlegels *Uber die sprache und weisheit der Indiër, eine Beitrage zur begrundung der alterthums-kunde* van 1808.[31] Een deel der Scythen was in Azië achtergebleven en hieruit waren de Perzen ontstaan. Dat verklaarde de grote overeenkomst tussen vele woorden uit het Perzisch en het Keltisch, alsook het Kimbrisch-Duits. In het tweede deel van de *Beknopte geschiedenis* uit 1832 gaat hij er dieper op in. Daarin beredeneert hij dat het Kimbrisch, toen het nog nauwelijks van het Duits verschilde, Scandinavië, Sleeswijk, Holstein, en het land der Chauken en dat van de Friezen tot aan de grenzen van Frankrijk omvatte.[32] Het Fries is dan dus ook bij Ypeij een noordelijke taal geworden.

Zeevaarders als de Friezen waren, gaat in het *OLB* een deel van hen na de Erge Tijd naar Indië, waar ze na verloop van tijd in het buurland van de Punjab de kolonie Ger(t) mannië stichten (*afb. XIX kleurkatern*). Zo werd bereikt dat het Fries ouder kon zijn dan het Sanskriet en er in overeenstemming met recente theorieën toch op kon lijken. Het beeld in het *OLB* van het Friesland tussen de beide Erge Tijden, dat is tussen de Zondvloed en de Kimbrische vloed, lijkt althans voor een deel terug te gaan op een kaart in de *Historisch-geographische atlas* (*afb. XX kleurkatern*).[33] Friso, de leider van Ger(t)mannië, keert na verloop van tijd met zijn volk terug naar het oude stamland. De terugtocht is verweven met de beroemde tocht van Alexander. De bewoners van het oude stamland heten nu Alanen, maar zijn nog steeds dezelfde Friezen als van voor de ramp.

Er volgt een tweede Erge Tijd. Bij Ypeij is dat de Kimbrische vloed, bij Ten Kate de Noordse watervloed. Bij Ten Kate vindt die vloed ruim drieënhalve eeuw voor Christus plaats, in het *OLB* ruim 300 voor Christus. Na enige tijd keerden volgens Ten Kate Nedersaksische, waarschijnlijk Angelsaksische volken terug naar de kust. Deze zijn bekend geworden en gebleven als Friezen.[34] Ypeij laat de Kimbrische vloed ruim een eeuw voor de jaartelling plaatshebben. Ook bij hem zetten de Angelen en Saksen uit Sleeswijk-Holstein en Mecklenburg zich spoedig weer langs de ontvolkte kusten van de Noordzee neer. Ook hij schrijft dat deze volksplantingen algemeen bekend waren onder de naam van Friezen.

In overeenstemming met de opvattingen van Ypeij en Ten Kate bouwt in het *OLB* Friso een nieuw groot-Fries rijk op door allianties te sluiten met volken rond Holstein (Jutten, Denemarkers) en met die langs de kust aan de andere kant (Sturen en Zeelanders). Ook de Hessen en Saksen worden aan het Friese rijk verbonden.[35]

Deze hele voorstelling wijkt af van de opvatting die rond 1860 gangbaar was. Die hield in dat het Fries een dochtertaal van het Nederduits was, dat op zijn beurt samen met het Hoogduits, het Gothisch en het Scandinavisch op het ene Germaans terugging.[36] Afwijkend van de gangbare Duitse opvatting stelt het *OLB* bovendien dat Scandinavië in oorsprong ook niet Germaans was. Juist in de tijd van het ontstaan van het boek leidde het Duitse nationalisme tot de oorlog om Sleeswijk Holstein.[37] Of de auteur daarmee bewust een politiek standpunt innam, is de vraag. Het kan.

31 Ypeij, *Geschiedenis* (1812) 53.
32 Ypeij, *Geschiedenis* (1832) 202-203.
33 Den Haag 2e dr. 1864; 1e dr. 1858.
34 Ten Kate, *Aenleiding* (1723) I 29-30.
35 Gebaseerd op Jensma, *Gemaskerde god* (2004) 376-379.
36 Müller, *Lectures* (1862) 61-65. Verwijs had een exemplaar van deze editie van het boek (MNL 557, nr. 1023, UB Leiden).
37 Zie over de taalkundige discussie Germanisme versus Scandinavisme Ebel, 'Beziehungen' (1999).

Om zekerheid te hebben, zouden we moeten weten hoe Verwijs over de Sleeswijk-Holsteinse kwestie dacht.

Cultuur

Tot de opmerkelijkste etymologieën in het *Oera Linda Boek* behoren Kroder voor Kronos en Nya Liucht voor Nyhellenia.[38] Ze worden voor typerende bedenksels van de auteur gehouden, maar ze zijn waarschijnlijk ontleend aan het *Tooneel der Vereenigde Nederlanden* van F. Halma en M. Brouërius van Nidek (1725). Kroder en Nehalennia behoren volgens het *Tooneel* bij elkaar. Hij is de opklimmende tijd van voorjaar en zomer, zij de neergaande tijd van herfst en winter. Het werk staat vol met in onze ogen dwaze etymologieën, waarin het Fries geregeld te pas wordt gebracht. Onder het lemma 'Nehalenniæ sacellum' staat er:

> *En heeft onder al die gevoelens noch geen, maar [lees: naar] mijn oordeel meer waarschijnlijkheit, dan die meenen dat* NEHALENNIA *zoo veel wil zeggen als* NIE HEEL, *dat is, Nieuw Licht, Nieuwe Maan.*

En even verderop:

> *De naam Crodo, of Crode, meenen wij dat zoo veel betekent als Kruijer, het welk bij de Friezen noch hedendaags zoo uitgesproken wordt, een Kroijer, of Kroder; waar van daan een Krodewagen, Krooiwagen, bij anderen een Kruiwagen.*[39]

De auteur stelt deze etymologie in de plaats van de afleiding uit Kronos. Hij moet niet veel hebben van de geleerden die teruggaan naar 'de verdichtzels der Grieken en Latijnen' in plaats van naar de Germanen.[40]

Dan is er één boek dat in veel opzichten op het *Oera Linda Boek* lijkt en toch wordt het niet of nauwelijks in de literatuur genoemd. Dat is de eerste druk van de *Friso* (1741) van Willem van Haren. Verwijs bezat een exemplaar.[41] HaverSchmidt, die nog voor zijn Leidse tijd welhaast alle Friese kronieken en geschiedwerken had gelezen, mogelijk ook wel, maar dat is mij niet bekend.[42] Misschien delen het OLB en de *Friso* sommige van deze overeenkomsten met andere werken, maar in hun veelheid lijken ze met elkaar er toch onmiskenbaar op te wijzen dat het OLB afhankelijk is van de *Friso*.

De meest opvallende overeenkomsten zijn de herkomst en omzwervingen van de Friezen en de ondergang van Aldland oftewel het land van de Alanen. Volgens de gangbare interpretatie, ook die van Jensma, is het wisselend Atland en Aldland geheten verzonken land Atlantis, maar dat lag niet bij het Vlie en had geen verband met het beweerde oude stamland, zoals het land van de Alanen volgens de *Friso* wel deed. Dat lag aan de noordelijke oevers van de Rijn.[43]

Wat die omzwervingen betreft, in beide boeken vestigen zich Friezen in Indië en wel naast het land van de lokale bevolking en vinden ze bij terugkeer hun stamland bij het Vlie verzwolgen. Het idee dat de Friezen uit Indië zouden stammen, is oud en wijdverbreid, maar deze overeenkomst is uniek, zowel de vestiging zelf als de plek.

38 Ed. Jensma (2006) 160, resp. 142. De volgende passage gaat terug op Breuker, 'Kroader' (2010) 123.
39 A.w. II 104, resp. 105.
40 Kroder vindt hij beschreven bij Outhof, die teruggaat op de reisbrieven van Tollius en op Schedius. Van der Meij, *Kanttekeningen* (1978) 93 neemt de afbeelding van Kronos uit Schedius over.
41 1182 E2, UB Leiden; cf. MNL 557, 1027, id.
42 Bostoen, 'Starters eigenaardige compliment' (2001) 132 en Jensma, *Gemaskerde god* (2004) 315.
43 *Friso* (1741) 413, 416. Zie ook register: ''t Land der Alanen (daar na Friesland genaamd).'

Overeenkomsten zijn er ook in het afwijzen van bijgeloof, dweperij, priesterbedrog en priesterdwang en in de afkeer van de geestelijken, zoals Van Haselen gesignaleerd heeft.[44] Hij had met de priesters ook de vorsten kunnen noemen, die in beide boeken vaak en dan in een adem genoemd worden. De Friezen in de *Friso* en in het *OLB* durven spreken over vrijheid, recht en vorstenplicht.[45] De wet gaat boven alles en moet onverbrekelijk blijven.[46]

Afkeer van vleierij hoort ook in het rijtje thuis. Het monotheïsme kan eraan toegevoegd worden, alsook de meer of minder impliciete gelijkstelling ermee met de leer van het christendom.[47] Van Haren baseerde zich wat zijn 'redelijke godsdienst' betreft op Thomas Hyde, *Historia religionis veterum Persarum* (1700), die betoogt dat Zoroaster als hoofd van de Magi het denkbeeld van één opperste God deed herleven. Ook Hyde zag in de leer van Zoroaster een voorafspiegeling van het christendom. Voor diens tijd geloofden de Magi in een goede geest van het licht en een kwade van de duisternis,[48] en al blijft het kwade, het is niet van God.

Dat laatste hebben *OLB* en *Friso* weer gemeen. In de *Friso* is het kwade de tegenhanger van het goede, in het *OLB* komt het van de domheid van de mensen.[49] Finnen en Magyaren daarentegen menen dat alles vol kwade geesten zit en kennen de ene God niet.[50] Er is echter op dit punt van de herkomst van het kwaad meer te zeggen. In de paragraaf over het Kwaad hierna breng ik het ook in verband met negentiende-eeuwse opvattingen.

De naam van de Magi viel: die is ook bekend uit het *OLB*, zij het dat het daar geen priesterstand is, maar één enkele figuur.[51] De Magi leidt in het *OLB* de vijandige volken van de Finnen en Magyaren, zoals de Magers (lat. Magi) in de *Friso* de Friezen ook vijandig zijn. Als in de *Friso* is in het *OLB* de zon het zinnebeeld van de god, zij het daar in de vorm van het rad. 'Volgens de Magers was het vuur de waaragtige Shecinah of zinnebeeld der Goddelijke tegenwoordigheid, en de Zon het volmaaktste vuur zijnde, stelden zij dat God daar den troon zijner heerlijkheid had', zo tekent Van Haren bij Mithras aan.[52] De afkeer van knapenliefde bij priesters en vorsten in het *OLB* vindt zijn parallel in de *Friso*, waar hij de beschermeling Bagoas van Alexander betreft.[53] In de verhalen over en rond Alexander de Grote, die in beide boeken een grote plaats innemen, heb ik geen bijzondere overeenkomsten gevonden.

Onder de rubriek Taal hiervoor is gewezen op overeenkomsten met de *Beknopte geschiedenis der Nederlandsche tale* van Ypeij. Er zijn nog een paar overeenkomsten van andere aard. In het *OLB* keert geregeld het motief terug van de Friezen die hun taal en zeden bewaarden en moeite hadden met vermenging met andere volken (in het bijzonder met de Saksen en hun aartsvijand de Finnen). Ypeij stelt die kwestie ook en volgt Emmius, die zegt dat de Friezen altijd aan hun taal vasthielden, maar ook dat ze zich verzwagerden met de door hen onderworpen volken.[54] Ypeij wekt verder de indruk dat hijzelf

44 Van Haselen, *Friso* (1922) 92.
45 Met name dat laatste is karakteristiek voor de *Friso*. In het *OLB* daarentegen is het een opvallend, maar niettemin veel voorkomend element (bijv. *OLB* (ed. Jensma, 2006) 71).
46 *Friso* (1741) 347 352, 354; cf. Van Haselen, *Friso* (1922) 76) en *OLB* (ed. Jensma, 2006) 78, 93.
47 *Friso* (1741) 11, 439, *OLB* (ed. Jensma, 2006) 267. Ook bij Grimm overigens.
48 *Friso* (1741) Voorreden, 5, 170, 215-217. Ook in andere gevallen verwijst Van Haren naar het vermaarde boek, dat hij goed gekend heeft ('berugt' noemt hij het in de taal van zijn tijd) (*Friso* (1741) 162, 226-227, 238, 252). Ook noemt hij nog Prideaux, *Geschiedenis van het oud en nieuw Verbond aan een geschakeld* (*Friso* (1741) 11; cf. Van Haselen, *Friso* (1922) 144.
49 *Friso* (1741) 12, *OLB* (ed. Jensma, 2006) 141, 267.
50 *OLB* (ed. Jensma, 2006) 175.
51 De Magi van Hyde worden in de *Friso* de Magers.
52 *Friso* (1741) 13.
53 *OLB* (ed. Jensma, 2006) 227, *Friso* (1741) 237-236.
54 Ypeij, *Geschiedenis* (1812) 152-153.

Duitsland herleidt tot de voorvader Tuiske, een koppeling die het OLB ook maakt.[55] Ze noemen beide Marezaten Landzaten;[56] Marseille, oudtijds volgens Ypeij Massilia, was een Griekse volksplanting, die tot de vorming van de taal en zeden van Franken en Galliërs leidde, terwijl in het OLB vanuit Misselja een groot deel van het land van de Friezen opgerold wordt.[57]

Meer namen delen het OLB en Ypeij nog:

> *'Baduhenna oordeelt de Heer* YPEY *afkomstig van bieden, offeren, en horne, herne, (hoek of plaats); Tanfana van Te An (Ahn) Fana, de opperste Godin, of, zoo het Tamfana is, Te Am Fana, de Moeder Godin. Velleda, ook bij* TACITUS *voorkomende, is welluidend; Nehalennia Ne heal anne, Nieuwen Tempels Moeder (Godin).'*[58]

Ten slotte is er de gelijkstelling van Fries en vrij bij beide. Volgens Ypeij hebben oudere etymologieën van de naam der Friezen geen grond. Hij verwijst naar Wiarda's *Altfriesisches Wörterbuch* voor een overzicht. Zelf komt hij met wat hij een gissing noemt: Vreijen als oude naam, die de Romeinen zouden hebben veranderd in Freissi en later in Frisii. In die naam zou hun vanouds gekoesterde zucht tot vrijheid uitgedrukt worden.[59]

Van Halmael vervolgens, ontwierp voor zijn treurspel *Adel en Ida* (1831) een eigen stelsel van de Noordse mythologie, waarbij hij gebruikmaakte van de pas verschenen verhandeling van N. Westendorp over het onderwerp. Onder verwijzing naar die verhandeling liet hij de dienst en verering van de god Balder, zoon van de oppergod Stavo, verrichten door 'Jonkvrouwen of kuische maagden'.[60] Vrouwen hebben in zijn verhalen en toneelstukken het ware inzicht, dat mannen ontbreekt.[61]

Ook bij Joost Halbertsma komt de vroegere waardering van de vrouw voor. We zagen er in het hoofdstuk over hem al iets van toen het over Aurinia uit de tijd van Tacitus ging, maar in zijn *Letterkundige Naoogst* (1840) blijkt het ook:

> *De ridderlijke geest der Germanen en hunne hooggestemde achting voor de vrouwen als wezens, die met de Godheid in naauwe aanraking stonden. [...] Deze knoop op zich zelven is door zijne hooge oudheid een bewijs, dat het Germaansche volk, en inzonderheid het Angel-Friesche ras, in de vrouw iets veel hooger zag, dan een koopwaar.*[62]

Een werk waarmee het OLB vele overeenkomsten deelt, is de *Nederlandsche volksoverleveringen en Godenleer* van L.Ph.C. van den Bergh. In die studie uit 1836 worden de oude overleveringen geordend en uitgebreid samengevat. De Friese mythologie neemt als veruit de belangrijkste volgens de auteur de grootste plaats in het boek in. Aan het OLB herinnert nogal het een en ander. Zo hadden de Friezen burchten langs de kust tot in Holland, was de tempeldienst geconcentreerd op de eilanden, gaat het over volksplantingen, wordt de oorsprong van de Westfriezen behandeld en de vraag

55 Ypeij, *Geschiedenis* (1812) 55; OLB (ed. Jensma (2006) 165.
56 Ypeij, *Geschiedenis* (1812) 185, OLB (ed. Jensma (2006) 165.
57 Ypeij, *Geschiedenis* (1812) 193; OLB (ed. Jensma (2006) 191 en 205.
58 Recensie van A. Ypeij en W.C. Ackersdijk, Taalkundige aanmerkingen (*Vad. letteroefeningen* 1814).
59 Ypeij, *Geschiedenis* (1812) 150. Zie over het verband van Frija en Frijas bern in het OLB met vrijheid Jensma (ed.), *Oera Linda-boek* (2006) 32. Hij leest in Frijas naast vrijen ook vrijzinnigen, vooral omdat het OLB een Frijas definieert als iemand die niet alleen geen slaaf van een ander is, maar ook vrij van hartstochten. Dat laatste breng ik liever in verband met Lyda, wier daden in tegenstelling tot Frija gestuurd werden door hartstochten (a.w. 85).
60 Verwijs bezat een exemplaar van alle toneelstukken van Van Halmael (MNL 1559; nu in de UB te Leiden). Hij had ook een exemplaar van J. de Wal, *De moedergodinnen* (1846; 1185 C35, UB Leiden).
61 Zie de paragraaf 'Nederlands' in het hoofdstuk over de verfriesing van de literatuur.
62 A.w. 178, 193.

beantwoord hoe het toch kan dat het Fries meegenomen werd uit Voor-Indië. Jensma heeft wat al te gemakkelijk Van den Bergh als bron afgewezen door zijn voorstelling af te doen als iets wat in brede kring bekend was. Diens systematische behandeling onderscheidt tezamen met zijn grote aandacht voor Friesland het werk van dat van anderen, zoals het terecht door hem gesignaleerde verhaal *Alwart* van J. van Lennep, dat echter veel minder overeenkomsten heeft.[63]

Een belangrijk aspect van de moraal in het OLB ten slotte is de vraag naar de verhouding van godheid en kwaad. Het punt kwam al ter sprake toen het ging over overeenkomsten tussen het OLB en de *Friso* van Van Haren. Joost Halbertsma had er in zijn *Overijsselsche Almanak* van 1837 uitvoerig over geschreven:

> *Eén beginsel heeft onder de hand der verkondigers van het Christendom tot tallooze verwarringen aanleiding gegeven: het is de leer van twee beginsels, het goede en het kwade, hetwelk men door alle vertakkingen van de godsdienstleer der Heidensche Germanen ziet heen zweven. Goede geesten vonden dikwerf tegenstanders in kwade van hun eigen soort; en aangezien de verkondigers die allen zonder onderscheid tot de rubriek der duivelen verwezen, zien wij aan wezens, de goedaardigste en weldadigste van oorsprong, niet zelden praktijken aanwrijven, die al de kenmerken verraden van eenen kwaden wil jegens het menschelijk geslacht.*[64]

In het OLB wordt over de kwestie van de herkomst van het kwaad een opvallend lang betoog gehouden:

> *'Nee', zei Minerva, 'maar ik ken geen goden die kwaad doen, daarom kan ik niet zeggen of zij beter willen worden. Ik ken één god. Dat is Wralda's geest. Maar doordat ie goed is, doet ie ook geen kwaad.'*
> *'Waar komt het kwaad dan vandaan?', vroegen de priesters.*
> *'Al 't kwaad komt van u en van de domheid van de mensen die zich zelf door u laten vangen.' 'Als jouw godheid dan zo bijster goed is waarom weert-ie 't kwaad dan niet?', vroegen de priesters. Hellenia antwoordde: 'Frya heeft ons op weg gebracht, en de Kroder – dat is Tijd – die moet het overige doen. Tegen alle rampen is raad en hulp te vinden, maar Wralda wil dat wij zelf zullen zoeken, opdat wij sterk zullen worden en wijs. Willen wij niet, dan laat-ie ons zelf onze gezwellen uitknijpen, opdat wij zullen ervaren wat na wijze daden en wat na domme daden volgt.'*
> *Toen zei 'n vorst: 'Ik zou wanen, dat het beter was om dat te weren.'*
> *'Wel mogelijk', antwoordde Hellenia, 'want dan zouden de mensen blijven als tamme schapen, jij en de priesters zouden hen dan willen hoeden, maar ook scheren en naar de slachtbank voeren. Maar zo wil 't onze godheid niet. Hij wil dat wij elkaar helpen, maar hij wil ook dat ieder vrij is en wijs wordt. Dat is ook onze wil. Daarom kiest ons volk zijn vorsten, graven, raadgevers en alle bazen en meesters uit de wijste van de goede mensen opdat alleman zijn best zal doen om wijs en goed te worden. Zo doende zullen wij eens weten en aan het volk leren dat wijs zijn en wijs doen alleen leidt tot zaligheid.'*[65]

De gedachte herinnert aan Seneca. In zijn *De providentia* antwoordt die op de vraag van Lucilius, hoe het toch kan dat zoveel ellende overkomt aan goede mensen, dat de goden dat doen om hen sterk te maken. Diezelfde gedachte drukt ook Diest Lorgion

63 Jensma, *Gemaskerde god* (2004) 80-81. Verwijs bezat twee exemplaren van het boek van Van den Bergh (MNL 557, 1434, 1435; een ervan heeft als dubbele geen signatuur gekregen en is waarschijnlijk verkocht, de andere is 173 D 21; UB Leiden). Zie verder Breuker, 'Ramt' (1997).
64 Geciteerd naar Buddingh, *Westland* (1844) XIX.
65 OLB (ed. Jensma, 2006) 141-142.

in de *Friesche volksalmanak* voor 1841 uit als hij zijn geschiedenis van de twisten tussen Schieringers en Vetkopers besluit met de woorden:

> *En zoo meen ik ook hier te bespeuren, wat trouwens de Geschiedenis overal aanwijst, dat de menschelijke lotgevallen zoo worden bestuurd, dat zelfs de verkeerdheden der menschen, hoewel ook de schadelijke gevolgen daarvan niet achterwege blijven, nogtans dienstbaar worden gemaakt aan de bevordering der oogmerken van de wijze en liefderijke Voorzienigheid, die het menschdom wil opleiden tot geluk!*[66]

Mogelijk speelt de vraag naar zin en herkomst van het kwaad ook in op de actualiteit van Marx. Rond 1860, toen het OLB ontstond, waren Marx' ideeën het gesprek van de dag. Banga sprak er in zijn herdenkingsrede bij het vijftigjarig bestaan van het Franeker Nut in 1859 zijn afschuw over uit.

> *In Frankrijk, het ongelukkig Frankrijk, verdwaalde het wild, bandeloos ongeloof tot de grofste buitensporigheden. Gemeen genot, gemeen bezit (Socialismus en Communismus) was de leus. Een schaamteloos apostel dier leer noemde eigendom diefstal, het huisgezin eene verderfelijke spelonk, het goddelijk opperwezen den geest van het kwade.*[67]

Parodie

Voor een niet historisch taalkundig geschoolde lezer, die bovendien de stand van taalwetenschap en mythologie rond 1860 niet kent, is het moeilijk uit te maken in hoeverre het gebruik van die wetenschappen in het OLB serieus genomen wordt. Ze waren trouwens zelf ook heel onzeker. Er wordt in de taalwetenschap gegoocheld met klankverschuivingen, dat wil zeggen met verschuivingen die nu niet meer houdbaar zijn, maar die toen zelfs voor historisch taalkundigen moeilijk te beoordelen waren. Zo gelooft iemand als Behrns nog steeds in het aloude idee dat Pers en Fries een en hetzelfde woord zijn. Hij haalt een passage uit het *Ostfriesisches Monatsblatt* II (1874) aan, waarin gesteld wordt dat de volksnaam van de Friezen zich taalkundig compleet dekt met die van de Perzen en voegt ten bewijze daarvan overgangen van p in f in combinatie met metathesis toe uit Potts *Wurzellexicon* I (1867).[68] En zo verklaart Kuhn de overgang van vrijwel alle letters in het woord om sanskr. *cakra* gelijk te kunnen stellen aan gr. *κυκλος*. Zijn vertrekpunt is een vermoeden van Bopp over wisseling van een paar van de letters.[69] Er staat in het exemplaar van Kuhn dat Verwijs had, in de marge een moeilijk interpreteerbare potloodstreep bij de redenering. Was het spot? Aandacht?

Ook de wetenschap van de mythologie was moeilijk grijpbaar. L.Ph.C. van den Bergh was rond 1850 in ons land bij uitstek de auteur die zich met verwante stof had beziggehouden, zowel taalkundig, rechtshistorisch als mythologisch.[70] Het *Oera Linda Boek* draagt er de sporen van. Maar zijn werk behoorde toen al tot een verouderde richting:

66 E.J. Diest Lorgion, 'De ondergang der Friesche vrijheid', *FVA* 1841, 25. Dijkstra, *Geschiedenis van Vriesland* (1842) 148 neemt ze onder verwijzing naar hem over en ziet er zelfs de zin van zijn boek en van geschiedenisonderwijs in het algemeen in (Voorberigt).

67 Banga, Nut (1859) 22-23.

68 6099 Hs., Tresoar.

69 'Das wort ist von Bopp (gloss. sanscr. s.v.) vermuthungsweise mit κυκλος zusammengestellt worden, wenn er sagt: 'ut videtur, gr. κυκλος pro κυκρος, attenuato α in υ''(Kuhn, *Herabkunft* (1859) 53; (1177 C 6, UB Leiden).

70 *De leer der enkele en dubbele vokaalspelling in het Nederduitsch, onderzocht en opgehelderd* (1836; vanuit het Sanskriet); *Nederlandsche volksoverleveringen en godenleer, verzameld en opgehelderd* (1836; Verwijs had een exemplaar, bu 1173 D21, UB Leiden); *Proeve van een kritisch woordenboek der Nederlandsche mythologie* (1846; Verwijs had een exemplaar, nu 1180 D6, UB Leiden). Zie voor de opvatting dat het Friese recht Oer-Germaanse toestanden weerspiegelde de paragraaf 'Recht' in het hoofdstuk over het volk van de Friezen.

'Jonckbloet, die haar [die richting] verslagen had, veroverde den katheder', die Van den Bergh in Deventer had begeerd.[71]

Een van de episoden in het OLB gaat over de noodzaak de taal vrij van vreemde smetten te houden. Alleen de Friese taal is zuiver gebleven en omdat het daardoor dezelfde taal is die ooit door Wralda gegeven is, zijn ook de goede zeden bewaard.[72] Jensma onderkent niet het verschil dat tussen beide aspecten gemaakt wordt, de zuiverheid van taal en de godstaal van de goede zeden. Zo kan hij de zin onbegrijpelijk noemen, waarin acceptatie van sommige van Lyda's en Finda's kinderen in het (Friese) volk afhankelijk wordt gemaakt van de vraag of ervoor gezorgd wordt dat ze zuiver Fries spreken.

De identificatie van taal en zeden van de Friezen was met de generatie van Waling Dykstra rond 1860 zo algemeen geworden, dat ze de auteur kennelijk te veel werd. Trouwens ook de vrees dat de taal zou verdwijnen. Juist in de tijd van het ontstaan van het OLB kwam Dykstra er bij herhaling mee naar voren. Ik geef een paar voorbeelden, die Verwijs niet onbekend kunnen zijn gebleven. Een aankondiging van de Friese vertaling door Joost Halbertsma van het evangelie van Mattheus besloot hij in 1858 met de woorden:

> *Voorzeker levert deze overzetting op nieuw het bewijs, dat de Friesche taal, door rijkdom van woorden en kracht van uitdrukking geschikt is voor allerlei onderwerpen in verschillende trant en stijl, iets wat reeds Gijsbert Japiks met zijne poëzij ten doel had te bewijzen, omdat het tegendeel zoo in vroeger als lateren tijd wel eens is beweerd. En moet de aloude taal der vrije Friezen, die nu nog voortleeft in den mond onzer landlieden, eens door den stroom des tijds verzwolgen worden, dan zal ook Halbertsma's vertaling van het Evangelie van Mattheus voor den naneef een waardig gedenkstuk zijn van Frieslands nationaliteit, die zeker niet zonder de taal kan blijven bestaan.*[73]

Begin 1863 hield Dykstra voor de Leeuwarder Krite van het Selskip een rede over de vraag: 'Waarom beoefenen wij nog de Friesche taal?' De *Friesche Courant* van 19 januari gaf het volgende verslag:

> *[... de Friese taal die] hij eene der eigene Germaansche talen noemde. Hij wees op de oorzaken, waardoor het gebruik dezer krachtige en schoone taale zoo werd verdrongen; hij waagde, op grond der vermenging van de verschillende volken, de voorspelling, dat eenmaal – misschien wel over achttien eeuwen – deze taal slechts nog in de studievertrekken der geleerden zou gevonden worden; vreesde dat vele schrijvers van den dag, door noch in hunne schrijfteekens, noch in hun denken Friesch te zijn, ook dáár zelfs niet verstaan zouden kunnen worden en zij ook de schoonheid en kracht dezer taal, daar niet in zouden vinden. Hij meende echter, om het verband dat er tusschen de taal en de zeden is, en in het belang der geschiedenis, op hare beoefening te mogen aandringen.*

Als er iemand was die behoefte had om het belang van het schrijven in het Fries ermee te legitimeren, dan was het Dykstra wel. Hij volgde daarin Joost Halbertsma.

Maar terwijl het voor Halbertsma meer een kwestie lijkt van verlies alleen, komt daar bij Dykstra nog de impliciete lof bij voor de plattelander, die de taal dan toch nog maar steeds spreekt. We zagen in de paragraaf Weerstanden in het hoofdstuk over Dykstra hoe Verwijs juist tegen dit soort in zijn ogen schijnheilige verheerlijking van de Friese zeden in het geweer kwam.

---

71 Fruin, 'Van den Bergh' (1888) 57.
72 Het betreft hier Gosa's raad van omstreeks 220 voor Christus (OLB, ed. Jensma (2006) 386-397).
73 *Franeker nieuws- en advertentieblad* 11 juli 1858.

Het OLB gaat behalve over de geschiedenis van het Fries en het Friese volk ook over de oer-Friese samenleving zelf, een samenleving die zich door de tijden heen gehandhaafd zou hebben. Ik geloof niet dat de schrijver in de tekening van de moraal van die samenleving zich manifesteert als een theologisch modernist in de geest van Scholten, zoals Jensma meent. Zijn interpretatie doet geforceerd aan, toegeschreven naar Scholten. Jensma heeft geen overtuigende argumenten voor zijn stelling dat de auteur een theologische boodschap zou uitdragen.

Die samenleving van het OLB wordt gekenmerkt door vrijheid, gelijkheid en wetten. Vrijheid is al in de Friese geschiedschrijving van de late Middeleeuwen een kernbegrip en dat is het in de negentiende eeuw ook heel sterk. Hoeksteen was en bleef Tacitus' *Germania* en ander werk van hem. Ik neem de samenvatting over die Van den Bergh in 1836 in zijn *Nederlandsche volksoverleveringen* publiceerde. Hij was zich na herhaalde lezing overigens wel bewust dat de *Germania* meer een satire tegen de Romeinen was dan een beschrijving van Germanië.[74] Tacitus roemt dan volgens Van den Bergh:

1. *de dapperheid der ongedisciplineerde Germanen, in tegenstelling van de lafhartigheid der krijgskundige Romeinen;*
2. *de Germaansche vrijheid, tegenover de Roomsche slavernij;*
3. *hunne verhevene reine godsdienst, tegenover de verbasterde eeredienst van dezen;*
4. *hunne armoede en eenvoudigheid, tegenover de weelde en de verfijning zijns volks.*

Uit zijn andere geschriften blijkt dat de westelijke Germanen

5. *niet zoo geheel onbeschaafd waren, daar zij gedurig brieven en andere stukken met de Romeinen wisselden;*
6. *dat zij steden en dorpen hadden;*
7. *en niet enkel in dorpen (vici) woonden;*
8. *dat zij de Goden ook in tempelen vereerden;*
9. *dat sommigen hunner gretig naar schatten en met de genietingen der weelde niet onbekend waren.*

Veel van deze punten stemmen overeen met het OLB.

Dat geeft een eigen betekenis aan het begrip vrijheid. De wetten maken dat er gelijkheid onder de Friezen heerst. '[In het OLB] is de wetgeving voor alle mensen gelijk en ze moet steeds ook een toestand van zo groot mogelijke gelijkheid nastreven. Uit deze gelijkheidsgedachte vloeit het grootste deel van de organisatie van de samenleving voort', zo schrijft Jensma terecht.[75]

Deze gedachtegang, waarin vrijheid, gelijkheid en wetten als een onlosmakelijke eenheid worden gezien, is typerend voor de negentiende eeuw. In de eerste plaats is hij kenmerkend voor de liberalen. Thorbecke zag continuïteit in de Friese staatsgeschiedenis vanaf de Germaanse tijd. Hij sloot daarmee aan bij de staatsgezinde ideeën van iemand als Van Halsema of Coert van Beyma.[76]

Ook Telting toont zich geregeld een aanhanger van de gedachte van 'vrijheid onder de wetten'. Men vindt het idee van oeroude democratie ook bij Hettema en Posthumus in het verslag van hun reis naar Saterland in 1832:

74 A.w. 21-22.
75 Cf. ook Jensma, *Gemaskerde god* (2004) 90-91.
76 Zie de paragraaf 'Recht' in het hoofdstuk over het volk van de Friezen.

Hier treft men als een gevolg van die belangstelling in hunne vrijheid eene gelijkheid aan, zoo groot, als die in eene maatschappij bestaan kan. ... Gelukkig de maatschappij, waar men zoo denkt en doet, en waar deze denk- en handelwijze geëerbiedigd en versterkt wordt door de maatschappelijke inrigtingen! ... Waar de mensch waren prijs op zijne vrijheid stelt, daar heeft de wet, op eene wettige wijze hem gegeven, als een bolwerk voor zijne vrijheid, bij hem eene zeer hooge waarde. De vrijste mensch, hoe wonderspreukig dit ook klinken moge, is de grootste slaaf der wet, juist omdat hij zich zelven tot eene wet is. Dit is niet alleen het geval bij den verlichten, maar ook, ja zelfs eer en meer nog bij den zoogenaamden onbeschaafden mensch.

Uiteraard gaan ze daarbij dan weer terug naar de oude Friese wetten uit de Middeleeuwen.

Eene hoogst vrije regeringsvorm heerschte voor dezen, naar uitwijzen van de geschiedenis, zoowel in het burgerlijke als kerkelijke, van en over de Elbe tot aan Oostende, langs de kusten der Noordzee, op hare eilanden en meer land- of zuidwaarts tot in Sagelte, onder de Friezen. Der Friezen oude wetten zijn nog heden ten dage én de klemmendste bewijzen én de heerlijkste gedenkteekenen van die zoo wezenlijke en aloude vrijheid der Friesche volksfamilie. [77]

Het OLB sluit dus precies aan bij Hettema en Posthumus, ook al omdat die zeggen dat de eenheid van vrijheid, gelijkheid en wetten vooral kenmerkend is voor de zogenaamde onbeschaafde mens, de mens dus uit een oersamenleving. De auteur van het OLB zou derhalve aan hen gedacht kunnen hebben. Maar zijn ideeën waren te algemeen verspreid om speciaal aan hen te denken. Hij trekt ze alleen in het absurde door.

Er is met die wetten nog iets anders aan de hand. Voordat ik daar op kom, sta ik eerst nog even stil bij de vraag naar de mogelijke samenhang met de oude Friese wetten. We zagen in het hoofdstuk over Verwijs dat Het jonge Friesland zich er in 1866 speciaal mee bezighield. Ze lazen welke soorten wetten Van Halsema onderscheidt. Dat zijn *ewa*, *setma*, *kerren*, *doemen* en *pliga*.[78] In het OLB zijn er wetten in twee soorten. *Ewa* zijn de eeuwige wetten, *setma* – heel typerend voor de volkssoevereiniteit die in het OLB beleden wordt – de willekeuren van het volk, die na een eeuw gegolden te hebben *ewa* worden.[79] Daarmee sluit het OLB aan bij de opvatting van Van Halsema, dat *ewa* 'burgelijke inzettingen' zijn. Als argument voert hij aan dat wetten ook wel (wille)keuren heten en ''t woord *keur* sluit eigenlijk in zig de magt, en kragt, om diergelijke inzettingen [bedoeld zijn de *setma*] en wetten te beramen'.[80] In zijn etymologie van *ewa* als verband houdende met 'eeuwig' loopt het OLB parallel met Wierdsma en Brantsma, die het herleiden tot '*a* of *e*, semper, altijd', en ook met Von Richthofen.[81]

Maar er is ook nog iets anders met die wetten in het OLB. Niet alleen in hun buitenproportionele aandacht, maar ook met hun onderverdeling in aparte wetten voor verschillende groepen of functies en hun gerichtheid op de interne organisatie lijken ze op die van de Maatschappij der Nederlandse letterkunde (1771), het Nut (1784), het Fries Genootschap (1827) en het Frysk Selskip (1844) en zovele andere organisaties

77 De citaten zijn respectievelijk van de bladzijden 99-101 en 146 uit het hoofdstuk over 'Het karakter, huiselijk leven, zeden en gewoonten, benevens de staat van de godsdienst enz. der bewoners van het Sagelterland' in Hettema en Posthumus, *Sagelterland* (1836).

78 Zo in de samenvatting van hoofdstuk 6 van het eerste deel van Van Halsema, *Ommelanden* (1778). ([Jong Friesland], vertaling en commentaar op Oudfriese teksten, archief Telting-De Crane, tg. 318-12; Tresoar). Bij *setma* wordt in die samenvatting verduidelijkt: *(inzetten, instituere)*.

79 *Oera Linda-boek* (ed. Jensma (2006) 99). Jensma t.a.p. heeft deze logica over het hoofd gezien en oppert dat de auteur het woord *setma* onjuist gebruikt, denkend aan nl. *zeden*.

80 Van Halsema, *Ommelanden* (1778) 130-131. Van Halsema's opvatting dat de vroegste wetten en rechten van de Friezen gewoontes zijn geweest, werd door een van de leden van Jong Friesland overgenomen in zijn samenvatting van hoofdstuk 6 van het eerste deel van de *Ommelanden* (archief Telting-De Crane, tg. 318-12; Tresoar).

81 Wierdsma en Brantsma, *Oude Friesche Wetten* (1782) 3-4); Von Richthofen, *Wörterbuch* (1840) 584.

uit de negentiende eeuw met wetten. In alle vijf is er veel aandacht voor verkiezing en bestuurstermijnen.

De wetten van de Maatschappij waren in veertien hoofdstukken ingedeeld, waarin achtereenvolgens worden behandeld zaken als de leden, de vergaderingen, de jaarlijkse vergadering, de wijze van stemmen en het bestuur.[82] De wetten van het Nut ten getale van in totaal 125 waren verdeeld over tien hoofdstukken, waaronder over de leden en de schikking in departementen, de algemene vergaderingen, het hoofdbestuur, de voorzitter, de penningmeester en de secretaris.[83] Later heetten ze niet meer wetten, maar statuten.

Het Frysk Selskip had wetten voor het Selskip zelf en voor de afdelingen. De wetten van het Selskip bestonden uit zes onderdelen met in totaal 45 artikelen.[84] Die onderdelen betroffen het (doel van het) Selskip, de leden, het bestuur en de commissies, de bijeenkomsten, het rondsturen van stukken en de bibliotheek. Als voorbeeld van de wetten die de afdelingen hadden, neem ik die van Sneek.[85] De afdeling Sneek werd opgericht in 1850 en het notulenboek opent met de wetten. Ze bestaan uit vier onderdelen, achtereenvolgens het doel, de leden, het bestuur en de bijeenkomsten betreffende. Het totale aantal artikelen was hier 24.

De wetten waren geregeld onderwerp van bespreking op vergaderingen. Ze werden gewijzigd en aangevuld. Die van het Selskip dijden uit tot 104 artikelen verdeeld over negen onderdelen in 1909. Ze heetten inmiddels geen wetten meer, maar Karbrief.[86]

Er is bij al die wetten reden om in het bijzonder aan de wetten van het Nut te denken. In de Mena Ewa van het *OLB* vallen namelijk een paar maal de woorden Mena nida, te vertalen als Algemeen nut![87]

Een volgend punt dat aandacht verdient, zijn geloofszaken. Volgens het *OLB* had de verlichte geest van het Friese oervolk zich over alle grote godsdiensten van de wereld uitgebreid. Wralda is eeuwig en goed, alsof hij Christus zou zijn. Dat sluit aan bij opvattingen van Jacob Grimm, zoals hij die ontvouwt in zijn *Deutsche Mythologie* (1835). Ik neem overigens aan dat het idee vrij algemeen verbreid was. We kwamen het ook al tegen in de *Friso* van Van Haren. S.K. Thoden van Velzen ziet in zijn dissertatie van 1835 al sporen van een voorchristelijke openbaring in de oudste culturen van de Chinezen, Indiërs, Egyptenaren en Perzen.[88]

Ook Grimm meent dat er in het heidendom één oppergod was en tekent dat heidendom met christelijke trekken. De afkeer van de Oerfriezen in het *Oera Linda Boek* van afgodsbeelden, die hen van andere volken onderscheidt, heeft bij Grimm een parallel in zijn beeld van de Duitse heidenen op dat punt.[89] Overigens noemt Tacitus ook de beeldenloosheid van de Germanen.

Het volk van de Friezen kent volgens het *OLB* geen priesterdienst, het heeft volksvergaderingen met stem voor iedereen. Maar Finnen, Magyaren en Golen, die wel priesters hebben, vormen een voortdurende bedreiging, ook doordat ze zich met de Friezen vermengen.

Dat herinnert aan wat Joost Halbertsma van de doopsgezinden zegt. De afkeer van priesters is nergens sterker dan onder de doopsgezinden, zo betoogt hij in zijn

82 Kossmann, *Opkomst* (1966) 21.
83 Herziene Wetten van 1795 (op internet).
84 *Tinkboek* (1948) 71-77.
85 'Oantekenboek foar de Ofdieling Snits fen it Selscip foar Frysce Teal in Scriftekennisse. Oanlein yn it jier 1850 (part, bezit; met dank aan wijlen A.C.B. van der Burg te IJlst).
86 *Karbrieveboek fen it Selskip fen Fryske tael- en skriftekennisse*. Z.p. 1909.
87 *OLB*, ed. Jensma (2006) 108-111. Ook in het testament van volksmoeder Frana komen de woorden nog een keer voor (id. 352).
88 Klooster, *Groninger Godgeleerdheid* (2001) 51.
89 Kellner, *Grimms Mythen* (1994) 62-63.

verhandeling over de doopsgezinden en hun herkomst. Hoe was het toch mogelijk dat ze zich in de twaalfde en dertiende eeuw zo konden uitbreiden, vraagt hij. Dat kwam hierdoor:

In den boezem der Germaansche stammen speelde nog de jeugd van een krachtig menschenras, hetwelk van een zwervend tot een gezeteld volk was overgegaan. De godsdienst was de behoefte van ieders hart en de drijfveer van aller daden, de eenvoud der christelijke eeredienst, ontdaan van tempelen, menschelijke plegtigheden en optooisels, strookte wonder met den mannelijken zin van 't Germaansche heidendom, hetwelk de godheid in hare eigene wouden, nooit in tempelen met menschenhanden gemaakt, gediend had.

Wat meer het 'Germanisme [...] met het bloed der oude Romeinen, Iberiers, Celten of Sclavonen gemengd was, wat men zich meer op eerdienst van Rome of Byzantium verliefd toonde'.[90]

Elders ging hij nog een stap verder in de tijd terug en noemde hij het ontbreken van priesters bij Waldenzen en doopsgezinden een overblijfsel van het boeddhisme. Dat gebeurt in zijn verhandeling over het boeddhisme. Daar noemt hij trouwens tevens andere verbanden met India, die in het OLB ook gelegd worden: het vuur van de vuurdienst dat in het christendom de kaars of lamp is geworden en de overeenkomsten tussen Boeddha en Christus.[91] Hij laat de Germanen in drie fasen uit India komen: eerst de Goten, Scandinaviërs en Friezen, dan de Saksen en de Franken en ten slotte de Hoogduitsers.[92]

Als in het OLB hadden de doopsgezinden ook een volksregering:

Het bestuur der gemeenten was eene zuivere volksregering, waarna ieder lid eene vrije stem over de algemeene belangen had, die den armen daglooner door zijnen rijken meester zelven niet betwist werd.[93]

Er lijkt in het OLB daarom wel speciaal aan Halbertsma en zijn theorie van de doopsgezinden gedacht te zijn.

De verlichte samenleving van het OLB herinnert meer in het algemeen aan het Nut. Banga, die we aanhaalden in de paragraaf 'Inbedding, cultuur', stelt tegenover de opvattingen van Marx de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen! Die leert de dwalende mensen de waarheid. Haar doel is 'verbreiding van redelijke overtuigende kennis'. Ieder moet wijs worden, verlost van 'gebrek aan onbevangen vrije waarneming'. Zo verspreidt zich 'algemeen volksgeluk'. Domheid met andere woorden, zo kan men zeggen, is de oorzaak van het kwade. Banga eindigt met een oproep in de geest van de voorgangers in het Nut het kwade door het goede te overwinnen.[94]

Deze kijk op het Nut zal niet uniek geweest zijn, maar opmerkelijk is hij daarom wel. Het lijkt me een gedateerd verhaal, typisch voor de gelegenheid gemaakt. Het is nog gedacht uit de tijd dat nationale opbouw de geesten bezielde. Banga (1786-1877) was nog van de oude generatie van Van Heusde. De invloedrijke Utrechtse hoogleraar Ph.W. van Heusde (1778-1839) geeft in zijn *Brieven over den aard en de strekking van Hooger onderwijs* (1829) hoog op van de zegeningen van het Nut voor het onderwijs. Het Nut is volgens

90 Halbertsma, *Doopsgezinden* (1843) 323-324.
91 Halbertsma, 'Buddhisme' (1843) 56-57, 61. Zie ook het hoofdstuk over Halbertsma.
92 Halbertsma, 'Buddhisme' (1843) 1. Zie voor overeenkomsten tussen Sanskriet en Fries de paragrafen 'Taal, Weinig affiniteit met grammatica' en 'Mythologie' in het hoofdstuk over Halbertsma.
93 Halbertsma, *Doopsgezinden* (1843) 342.
94 Banga, *Nut* (1859) 25-27.

hem een echt nationale, Nederlandse instelling, die gemaakt heeft 'dat het eigenaardige van *onze* scholen dit is, dat *opvoeding* en *onderwijs* gepaard gaan, en beide bijzonder een godsdienstig en zedelijk doel hebben'.[95]

Ook in Franeker was men uiteraard op de hoogte van dergelijke opvattingen. Verwijs, die zelf gebroken had met zijn opleiding als theoloog en graag met de godsdienst spotte, was er getuige van. Banga heeft hij gehoord, maar Telting, die zijn schoonvader zou worden, dacht er niet anders over. De christelijk verlichte geest had ook in hem een warm pleitbezorger gevonden, toen hij bij het vijfentwintigjarig jubileum de Maatschappij als een christelijke inrichting had geschetst.[96] Christelijke verlichting is de geest van verlichting die gepaard gaat met 'ware gemoedelijke zedelijkheid, zedelijkheid op godsdienst gegrond'.[97] Telting werkt de tegenstelling uit tussen de heidense priesters (onder wie de Magen), die het licht voor het volk verborgen houden, en Christus, die wil dat allen koningen en priesters zijn en die zijn volgelingen opdroeg hun kaars op een kandelaar te zetten.

Nederland werd destijds als het land bij uitstek van christelijke verlichting gezien. Telting drukt zich nog voorzichtig uit, hij zegt dat het vele volkeren van Europa daarin tot voorbeeld is, maar Robidé van der Aa dichtte in zijn lied op de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen:

Hoe klein het nederig plekje zij,
Dat wij op aard bewonen,
Geen volk kan eene Maatschappij
Gelijk aan de onze toonen.
Helder, koestrend straalt Verlichtings reine gloor
In ons midden neder.

Het lied werd gezongen bij het vijftigjarig bestaan van het Nut te Franeker, toen Banga sprak.[98] Verwijs heeft het meegezongen, want hij was een van de feestsprekers. Hij hoorde feestredenaar Banga ook zeggen dat het Nut was een

echt nederlandsche instelling ter bevordering van algemeene volksverlichting en zedelijkheid, gegrondvest op christelijke beginselen, die alleen op nederlandschen bodem, bij oud nederlandsch volkskarakter, kon ontstaan.[99]

Verwijs, de spotter, moet van een dergelijke zelfgenoegzaamheid een afkeer hebben gehad. Het moet hem allemaal fossiel zijn voorgekomen. Ook Telting was trouwens inmiddels wijzer geworden. Toen zijn goede vriend G.T.N. Suringar uit Leeuwarden hem in 1849 om een lezing had gevraagd (waarschijnlijk voor het Nut) antwoordde hij dat zijn oude redevoeringen buiten de tijd waren en hem niet meer voldeden.[100]

Zelf haalde Verwijs als motto voor zijn boek over *De abdij van Corvei en de kerk van Leeuwarden* (1864) de woorden van Montaigne aan die gaan over oorzaak en gevolgen van onwetendheid. In vertaling luiden ze:

95 Van Heusde, *Hooger onderwijs* (1829) 58. Over het nationaal Nederlandse van het Nut schrijft hij op de bladzijden 35 en volgende.
96 Hij verwijst naar M. Stuart, *Nagelatene verhandelingen* V, 74-85 (Telting, *Nut* (1834) 11-17).
97 Vergelijk ook het citaat uit Teltings rede in de paragraaf over het Nut in het hoofdstuk Sociale organisatie.
98 *Zangen ter gelegenheid van het Vijftigjarig bestaan van het Departement Franeker* [...], *op Donderdag den 10den November* 1859 (z.p., z.j.).
99 Banga, Nut (1859) 6.
100 Brief aan Suringar van 10 december 1849; KVB Bsu 52-29, UB UvA.

Veel bedrog op de wereld, of om het wat gedurfder uit te drukken, alle bedrog op de wereld ontstaat omdat men ons leert bang te zijn voor onze onwetendheid uit te komen, en we gedwongen zijn alles aan te nemen wat we niet kunnen weerleggen.[101]

Hij geloofde kennelijk niet zo in de opvoedbaarheid. Een merkwaardig motto voor het boek is het overigens wel. Het wordt ook niet duidelijk gemaakt. Hoogstens zou men er zelfspot in kunnen lezen. In het woord vooraf schrijft hij namelijk over zijn vermetelheid om over dingen te schrijven waar hij geen verstand van heeft.

Conclusie

Eigenlijk, zo dringt zich de conclusie op, is het *Oera Linda Boek* een afrekening van de auteur met de wereld waarin hij verkeert, in het bijzonder met het eigentijdse Friesland. Hij steekt met alles de draak: met Halbertsma's mythische ideeën over een voorbeeldig oervolk dat de hele wereld zijn beschaving heeft gebracht. Er is wel gedacht dat Halbertsma het *Oera Linda Boek* geschreven heeft.[102] Inderdaad zijn er vele parallellen met zijn geschriften en bezat hij veel boeken waaruit stof voor het *OLB* geput kan zijn. Maar alleen al zijn vaste geloof in het doorleven van de oude mythen in het Friesland zoals hij het kende en gekend had,[103] sluit zijn auteurschap uit. Het *OLB* persifleert juist ideeën als van hem. Er is geen tweede auteur aan te wijzen met een obsessie over sporen van taal en godsdienst uit India in Friesland en het Fries als hij.

En hij steekt de draak met de schijnheiligheid van Waling Dykstra, die de hoogstaande Friese zeden bewaard ziet zolang de taal maar bewaard wordt, en van het Nut met zijn zoetsappige beschaving en verbetering van het 'algemeen'.[104]

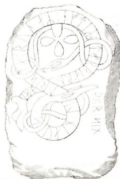
Zo is het *Oera Linda Boek* een afrekening met het Friesnationalisme zowel als met de brave schijnheiligheid, zoals die (ook) in Friesland heerste.

Het schrift

Het schrift waarin het *OLB* geschreven is, wordt in de literatuur uitsluitend met het runenschrift in verband gebracht,[105] maar het lijkt minstens zoveel op het Griekse schrift. Het *OLB* sluit daarmee aan bij een oude overlevering dat het Friese schrift Grieks was: 'Al wat de Prince Friso bij geschrifte achtergelaten heeft dat was in Vriesche sprake met Griecksche letteren geschreven', zo heet het in een populaire geschiedenis van de Republiek uit het begin van de zeventiende eeuw.[106] Zonder bronvermelding is iets dergelijks in 1823 te vinden bij Jacobus Scheltema. Sicco van Goslinga zou volgens hem als Gedeputeerde te velde tijdens de Oostenrijkse Successieoorlog Friese brieven in Griekse letters aan Sjuk Gerrold van Burmania hebben geschreven.[107]

Het *Oera Linda Boek* onderscheidt twee schriften, het Friese en het schrift dat Finda bedacht had:

101 Montaigne, *Essays* (vert. Frank de Graaff) (Amsterdam 2001) 1217.
102 *Van der Meij Oera Linda Boek* (1978).
103 Zie de paragraaf 'Mythologie' in het hoofdstuk over Halbertsma.
104 Als dit zou kloppen, dan verdient het opmerking dat HaverSchmidt en Verwijs beiden een bijdrage in de *Volksalmanak* van het Nut voor 1868 hadden, Verwijs zijn beschouwing over 'Sint Maarten', HaverSchmidt zijn verhaal 'Een groot man en een goed man'. Was het bedoeld om een mogelijke verdenking van het auteurschap tegen te gaan?
105 Bijvoorbeeld De Jong, *Geheim* (1927) 181-201; Jensma, *Gemaskerde god* (2004) 30.
106 Le Petit, *Republycke* (1615) 223. Uit de tekst blijkt dat althans delen van het boek uit het eerste decennium dateren.
107 Scheltema, *Mengelwerk* III 2: 128-129. In zijn *Staatkundig Nederland* (1805) I 388 vermeldt hij kort hetzelfde, maar dan zonder Griekse letters te noemen. Goslinga heeft inderdaad Fries als geheimschrift gebruikt, maar niet met Griekse letters (gepubliceerd door A. Feitsma, *Frysk út de 18ste ieu* I 1700-1743 (Groningen 1957) 475; en door Breuker, *Frysk fan 1550 oant 1801* (2008) 223). Brieven aan Sjuk Gerrold zijn niet overgeleverd, wel eentje aan Ulbe van Burmania.

De knottedoos verklaard. Grafsteen met runen uit Joost Halbertsma, *Letterkundige Naoogst* (1840) 190-191. Opschrift langs riemen of repen, als zijnde 'de knoop der liefde' of 'de band der vriendschap' tussen oprichter en gestorvene. 'Ik ben overtuigd dat deze reep-vlechten, die zelden gelijk en met doel dus en niet anders gelegd zijn, ieder eene min of meer verschillende beteekenis hebben, waarvan de sleutel voor ons verloren is; om niet te spreken van tooverkracht' (collectie auteur).

> *In haar tijd heeft Finda ook een schrift uitgevonden, maar dat was zo hoogvarend en vol met franjes en krullen, dat de nakomelingen daarvan de betekenis rap verloren hebben. Later hebben ze ons schrift geleerd, met name de Finnen, de Thyriërs en de Kreekeilanders. Maar zij wisten niet goed, dat het van het Jol gemaakt was en dat het daarom altijd geschreven moest worden met Zon mee. Daarbij wilden ze dat hun schrift onleesbaar zou zijn voor andere volken, want ze hebben altijd geheimenissen. Dusdoende zijn zij erg van de wijs geraakt, dermate, dat de kinderen de geschriften van hun ouders amper lezen kunnen, terwijl wij onze alleroudste geschriften even rad lezen kunnen als die, die gister geschreven zijn.*[108]

Het schrift van Finda moet wel het runenschrift zijn. De geheimenissen en de richting van het schrift lijken te herinneren aan een passage bij Joost Halbertsma over het runenschrift op Noordse grafstenen. Hij komt op de slingers waarin de tekst staat.

> *In plaats van riemen of repen leder beitelde men ook slangen op de grafsteenen, langs wier wrongen, die zich door elkander kronkelden, het opschrift heen liep, en het is uit dien hoofde, dat Ormr [worm] of slang, die om zijn gif anders het beeld des verraads is, insgelijks een geliefde eigennaam in het Noorden is, met dien van Knutr gelijkstaande.*

108 Ed. Jensma (2006) 161/163.

408

haupt in der ältesten zu beobachtenden Zeit nicht Buchstaben in unserm Sinne, sondern Anlautzeichen bestimter Worte, die ihnen als Namen unterlagen.[1] In dieser Art wurden die Runen, oder besser die alten phönicisch-europäischen Lautzeichen von den Germanen angeeignet, der sinnlich-geistigen Art unsers Volkes gemäss, welches diese wunderbaren Zeichen nicht für an sich tote Staben, sondern für inhaltsvolle Dinge ansah. Die Zerlegung des Begriffs in Laute, das buchstabirende lesen und schreiben lernten die Germanen erst von den Griechen und Römern, als sie zu diesen in fortwärende nahe Verbindung traten, übten es aber schon im vierten Jahrhundert, wie das älteste überkommene Denkmal, die Inschrift des goldenen Hornes, beweist. Daneben dauerte aber der Gebrauch der Runen als Wortzeichen noch lange fort, und fand in der Poesie und der gottesdienstlichen Anwendung seinen Schutz.

Die Runen sind nicht von den Germanen erfunden, sondern sind ihnen von anderwärts zugekommen. Sie stehen in unläugbarem Zusammenhange mit den Alphabeten, welche auf Grund des phönicischen die griechischen und italischen Völker anwendeten. Aus diesen wurden auf einem Wege, der freilich noch nicht ermittelt ist, aber über Italien gegangen zu sein scheint, die der germanischen Sprache notwendigsten Zeichen herübergenommen. Es waren, nach dem altnordischen, als dem in der Zahl einfachsten Runenalphabete zu urtheilen, zunächst fünfzehn Zeichen, nämlich nach der alten Reihenfolge

FUThORKHNIASTBLM.

Hiervon haben wir O und A auf ihre ursprüngliche, aus dem angelsächsischen Alphabete ersichtliche Bedeutung zurückzufüren. Die altnordische Rune O ist nämlich eigentlich Zeichen für A, und das altnordische Â (âr) ist die alte, im nordischen aber überflüssige, Rune für j (g).

1) v. Liliencron zur Runenlehre 17 ff. 24.

Strepen van Verwijs in Weinhold, *Altnordisches Leben* (1856) 408 (collectie Universiteitsbibliotheek Leiden).

Ik ben overtuigd dat deze reep-vlechten, die zelden gelijk en met doel dus en niet anders gelegd zijn, ieder een min of meer verschillende beteekenis hebben, waarvan de sleutel voor ons verloren is; om niet te spreken van tooverkracht.[109]

De omschrijving in het OLB van het schrift zelf lijkt aan te sluiten bij de voorstelling van zaken die K. Weinhold geeft. Met hem zijn er opmerkelijke parallellen, Verwijs zette in zijn exemplaar een streep bij de bewuste passage.

Bij beide gaat het over kunstige letters, richting van het schrift, geheimenissen en latere onleesbaarheid. Weinhold staat bij het herleiden van het runische futhark uit Phoenicisch, Grieks of Italisch ook stil bij het wenden naar links of rechts. Hij schrijft:

Allein die Nordländer, welche gern künstelten, hatten schon früh allerlei künstliche und geheime Weisen von Schrift und Lautausdruck ersonnen; man hatte es auf Island zu dreissig Arten gebracht. – Am einfachsten waren die Wenderunen (vendirûnir), bei denen die Kennstriche an die entgegengesezte Seite des Stabes gefügt sind; dann die stubrûnir, welche von oben nach unten umgekehrt sind. Gelegenheit zur höchsten Künstelei boten die gebundenen oder samstafarûnir,

109 Halbertsma, *Letterkundige Naoogst* (1840) 190-191.

indem die Kennstriche mehrerer Runen zu einen Stab gesezt sind; auf solche Weise konnte ein einziges Runenzeichen ein ganzes Wort enthalten. Wie schwer diese Art selbst für die gelehrtesten Nordmänner zu lesen war, zeigt Snorri Sturlusons Beispiel, welcher durch eine Mittheilung in Bettelmannslettern (stafkarlaletr) gewarnt ward, nach Reykjaholt zurückzugehn, diess aber eben so wenig wie Seine Gefährten lesen konte und seinen Feinden also in die Hände fiel. Die Striche waren zuweilen künstlich in einander verschlungen, gleich den Fäden eines Gewebes oder Netzes; ja man trieb die Künstelei so weit, dass man das eigentliche Wesen der Runen für welche die Stäbe ganz notwendig sind, aufgab und bloss die Bei- oder Kennstriche schrieb; so auf Denkmälern in Helsingaland.[110]

Wat bij Weinhold varianten zijn, wordt in het OLB een ouder en een jonger runenschrift. Het jongere is dan het schrift dat overgenomen werd van de Friezen. De gelijkenis van dat schrift met het Griekse schrift wordt in het OLB met zoveel woorden gesignaleerd als gezegd wordt dat het niet alleen door de Finnen, maar ook door de Phoeniciërs (de Thyriërs) en de Grieken (de Kreekeilanders) werd overgenomen. Weinhold zegt het omgekeerde, zij het dat hij niet over het Fries, maar over het Germaans spreekt.[111]

Met deze voorstelling van zaken lost het OLB meteen de onzekerheid op over de vraag of het Fries ooit in runen was geschreven. Aan de discussie daarover in Friesland die De Jong weergeeft, kan nog worden toegevoegd dat iemand als Telting in 1840 nog twijfelde of het runenschrift in Friesland gebruikt was.[112]

Bij al die overeenkomsten lijkt er me geen reden te zijn om met Jensma op het punt van de onleesbaarheid een parodie op de taalopvattingen van H. Sytstra en zijn Idunaspelling te zien.[113]

Auteurschap en datering

De speelse geest zowel als de kritische houding van Verwijs laat zich goed verbinden met betrokkenheid bij het samenstellen van het *Oera Linda Boek* en dat doet uiteraard ook de richting van zijn wetenschappelijke belangstelling. Het idee om het OLB te schrijven zou heel goed in hem hebben kunnen opkomen. Hij was het die, zoals we in het hoofdstuk over hem zagen, studie van het Oudfries en van de mythologie maakte, en hij hield lezingen over de wisselende waardering voor de vrouw in de loop der tijden en over haar plaats in oude en nieuwere samenlevingen. Er lijken Franeker ervaringen in het OLB verwerkt te zijn, zoals het reisje van de schoolopzieners en de Nutservaringen daar. Er zijn ook een paar familieomstandigheden die op Verwijs als auteur kunnen duiden. Dergelijke verbindingen zijn er niet bij HaverSchmidt te maken.

Wat die familie betreft, in de familie Telting werd Verwijs voor de auteur gehouden.[114] In het familiearchief Telting-De Crane, thans op Tresoar, bevindt zich een oude map '*Oera Linda Boek*' met correspondentie van Verwijs, HaverSchmidt en Over de Linden. Albartus Telting jr. (1857-1907), zoon van Isaac, had het in zijn jeugd moeite gekost om afstand te

110 Weinhold, *Altnordisches Leben* (1856) 414 (naar het exemplaar van Verwijs, 1173 D2, UB Leiden). Weinhold beeldt tegenover blz. 409 naast elkaar af de runen (in Oudnoors, Angelsaksisch en de oudste) en de schriften van Grieks, Italisch en Etruskisch, alle op zich ook weer in verschillende dialecten.

111 'Die Runen sind nicht von den Germanen erfunden, sondern sind ihnen von anderwärts angekommen. Sie stehen in unlaügbaren Zusammenhange mit den Alphabeten, welche auf Grund des phönicischen die griechischen und italischen Völker anwendeten' (Weinhold, *Altnordische Leben* (1856) 408).

112 'Ik wil niet beweren, dat de Friezen runenschrift gehad hebben, want ik ben er nog niet van overtuigd, dat het zich laat bewijzen; doch sints de Angelsaksische runen ontdekt zijn, is het althans niet onwaarschijnlijk' (lezing voor het Fries Genootschap, gepubliceerd als Telting, 'Beoefening' (1845) 180).

113 Jensma, *Gemaskerde god* (2004) 42-44.

114 Mondelinge mededeling van een nazaat van Telting, mr. Seerp Gratama (1924-2014), destijds te Baarn.

Schrifttafel.

	Runen				Griechisch						Italisch			Etruskisch	
	Namen	Altnord	Ags.	Aelteste	Corc	ion.	att.	dor	arg	el	röm.	mesap.	umbr.	südet.	nordet.
f	fê														
u	ûr														
th	þorn. þurs														
a(o)	ans(ôs) (âsc)														
r	reid														
k	kaun														
h	hagal														
n	naud														
i	îs														
j(a)	jêr(âr)														
s	sôl														
t, d	tŷr														
b, p	biörk														
l	lögr														
m	madr														
y. r	ŷr														
d															
g															
p															
e															
æ, œ															
y															

Zu Weinhold Altnordisches Leben S. 409.

Alfabetten in Germaanse talen, Grieks, Italisch en Etruskisch in Weinhold, Altnordisches Leben (1856). 'Die Runen sind nicht von den Germanen erfunden, sondern sind ihnen von anderwärts angekommen. Sie stehen in unlaügbaren Zusammenhange mit den Alphabeten, welche auf Grund des phönicischen die griechischen und italischen Völker anwendeten' (a.w. 408). Met marginale streep van Verwijs (zie vorige afbeelding) (collectie Universiteitsbibliotheek Leiden).

doen van het idee dat het OLB niet echt was, hoe zijn schoolvrienden de draak ook met het geval staken. Hij voelde zich daarin gesterkt door zijn vader en zijn oom Verwijs, die de indruk gaven dat ze ook maar langzamerhand overtuigd raakten van de onechtheid.[115]

Er is naast die overlevering nog iets curieus met de Teltings en Verwijs. In het *Oera Linda Boek* neemt de strijd tussen Saksers en Friezen een belangrijke plaats in. Dat motief speelde ook bij Verwijs en de Teltings. Allen hadden naast Friese ook 'Saksische' voorouders. Isaac stond gereserveerd tegenover de Saksers. We weten van zijn reserves uit een brief die hij in 1864 aan de schrijver van het levensbericht van zijn vader stuurde. Telting sr. had net als hijzelf in Groningen gestudeerd en niet met genoegen. Naast minder vrijheid in de studie zou ook 'de nationale antipathie van eeuwen herwaarts' daarvan de oorzaak zijn geweest: 'de Groningers zijn van origine een ander ras van volk;

115 Burger, 'Telting' (1908-1909) 91, aangehaald in Breuker, 'Teltings' (2002) 231-232.

't zijn Saksers, die zich hebben ingeschoven in het oude Friesland'. Vader, zo vervolgde Isaac, was een Fries in den volsten zin des woords.[116]

Verwijs speelde ook met het motief. Toen hij zich in 1866 met een recensie van werk van Waling Dykstra, in het bijzonder van een uitvoering van de Winterjûnenocht, de woede van Dykstra en Colmjon op de hals haalde, schreef hij hun een brief onder de kop: 'Een niet vertoornde Sax aan twee vertoornde Friezen.' Dat is merkwaardig, want die tegenstelling speelde geen enkele rol in de verwijten die Dykstra en Colmjon hem hadden gemaakt. Verwijs begint dan de brief ook nog eens als volgt:

'Die bliksemsche Saxen', zeide Joost Halbertsma wel eens tegen mij, als hij den banvloek over de inwoners mijner vader- en geboortestad, Deventer, uitsprak, en al wat ellendig en beroerd was aan ons, arme Overijsselaars, arme Saxen verweet. Als een gewonnen, geboren en getogen Deventernaar, met hart en ziel mijn geboortestad toegedaan, en trots den beste plat-Dêventersch sprekende, maakte ik mij wel eens boos daarom, en zeide hem dat ik dan toch ook tot die 'bliksemsche Saxen' behoorde. Maar neen! Ik was dan toch door afstamming zoowel een Fries, naar uw oordeel zeker zeer ten onrechte. Laat het dan een halfbakken en halfgare zijn, die pretentie van mijnen kant zult gij toch wel niet te kras vinden.[117]

Het is inderdaad bekend dat Halbertsma weinig op had met de Deventenaren en hen geregeld vergeleek met de oude Friezen die hem juist sympathiek waren.

Dergelijke zaken spelen niet bij HaverSchmidt. Ik kies ook daarom voor Verwijs als auteur. Er is echter meer dan de genoemde persoonlijke omstandigheden dat in de richting van Verwijs wijst. Er is in het hoofdstuk over hem duidelijk geworden dat hij begin jaren zestig vervuld was van de hype rond het Indo-Europees. In de jaren 1858 en 1859 weet ik niets dat daarop wijst of anderszins verband zou kunnen houden met het *Oera Linda Boek*. In 1862, dus in dezelfde tijd toen hij vervuld was van het Indo-Europees, kwam hij samen met Telting en Behrns om aan historische taalstudie te doen, zoals we zagen.

Zijn belangstelling voor het Indo-Europees begin jaren zestig blijkt niet alleen uit de lezingen die hij in die jaren over verwante onderwerpen hield, maar vooral ook uit de boeken die hij toen aanschafte. Wij kennen die boeken, omdat hij zijn bibliotheek aan de Leidse Maatschappij heeft geschonken. De Indo-Europese boeken in zijn bibliotheek dateren in het bijzonder uit de jaren 1859 tot 1862.[118] Juist in die jaren hield Verwijs zijn lezingen over de namen van de vrouw bij de Germanen en over de wisselende waardering van de vrouw (beide in 1861) en over de vuurdienst bij de Arische volksstammen (1862). Op de lezing over de vuurdienst moet gezien het onderwerp zijn voordracht over mythologie en godsdienst van eind 1865 nog hebben aangesloten. Daarna schrijft hij over andere zaken. Zijn belangstelling voor (natuur)mythologie is trouwens al aan te wijzen in 1855.

En niet alleen dat hij die boeken had, hij liet er in enkele gevallen ook sporen bij passages of opvattingen in na die in het OLB voorkomen. Ik heb een aantal boeken erop nagekeken en vond dit.[119] Markeringen zijn er vele in Weinhold, *Deutschen Frauen* (1851), maar die corresponderen veelal met zijn lezing over 'De namen der vrouw bij den

116 Isaac Telting aan F. de Greve, 6 maart 1864; archief Telting-De Crane, tg. 318-12; Tresoar.
117 Bibliotheek Selskip 308, Tresoar.
118 In het hoofdstuk over Verwijs worden ze opgesomd.
119 Zekerheid dat een boek van Verwijs is geweest, geeft de beschrijving van zijn schenking aan de Maatschappij voor letterkunde in MNL 557 en 558, UB Leiden. In de boeken zelf staat niet altijd zijn naam.

Germaan'.[120] Strepen staan er ook in Weinholds *Altnordisches Leben* (1856), dat in de paragraaf over het schrift in het hoofdstuk over het *Oera Linda Boek* al genoemd werd, en in Kuhn, *Herabkunft des Feuers* (1859), onder meer bij het betoog dat het rad het zinnebeeld voor de zon is, zowel bij de Duitsers als de Grieken en de Indiërs.[121] Dit boek heeft hij ongetwijfeld gebruikt voor zijn niet-overgeleverde lezing over de vuurdienst bij de Arische volken, maar waarschijnlijk ook voor het OLB, want daar is het rad het zinnebeeld van Wralda en Tijd loopt er als Kroder mee om.

Ook Nehalennia in Van den Bergh, *Proeve van een kritisch woordenboek*, is gemarkeerd. Ze wordt daar een plaatsgodin van mindere rang genoemd, in overeenstemming met het OLB, waar ze ook geen moedergodin is, maar het toch wordt, en ook weer niet.[122] Een ezelsoor (het enige in het hele boek) zit in de bladzijde van Scherr, *Deutschen Frauen*, waar als in het OLB gefulmineerd wordt tegen priesters, die de oude Duitse zeden vernietigd hebben:

> *Die kosmopolitische Theokratie Roms muszte ja überall darauf ausgehen, die Wurzeln der Nationalitäten zu durchschneiden, und so bekämpfte sie auch in Deutschland die nationalen Ueberlieferungen, die alten Heldensagen und Göttermythen, die Muttersprache und den einheimischen Volksgesang.*[123]

Dat zijn toch wel sterke aanwijzingen voor zijn auteurschap.

Van HaverSchmidt is geen bijzondere belangstelling voor het Indo-Europees bekend. Zo blijft voor mij Verwijs over. Zijn beperkte kennis van het Fries, zoals Colmjon oordeelde, is met zijn auteurschap niet in strijd.[124] Maar er is genoeg dat pleit voor betrokkenheid van HaverSchmidt, ook in het stadium van het ontstaan. Daarop kunnen hun vriendschap en hun intensieve contacten in het begin van de jaren zestig wijzen. Wat de bepaling van een mogelijk aandeel van HaverSchmidt beperkt is echter juist ook die vriendschap, die uiteraard bij Verwijs kennis van HaverSchmidt en zijn scheppingen ingehouden heeft. Ik noem maar de aandacht voor oorijzers als Friesnationaal symbool, die zowel Paaltjens heeft als Apollonia.[125]

120 Ex, 1179 E 29, UB Leiden. De lezing werd gepubliceerd in *De Vrije Fries* van 1865.

121 Ex. 1177 C 6, UB Leiden, blz. 53.

122 *Oera Linda Boek* (ed. Jensma, 2006) 215; Van den Bergh, *Proeve* (1180 D6, UB Leiden) 173 en 177; De Jong, *Oera-Linda-Boek* (1927) 224 haalt een ander werk van Van den Bergh aan, waarin ze wel een moedergodin is.

123 Scherr, *Deutschen Frauen* (1860; 1178 F14, UB Leiden) 110. Een ander aspect van de priesterhaat in het OLB, de slaafsheid en domheid die ze opwekken, herinnert ook aan *De gevallen van Friso* (1741) van Willem van Haren, zoals Van Haselen *Willem van Haren* (1922) 92 al opgemerkt heeft. Verwijs bezat een exemplaar van het boek (MNL 557, 1027, 1182 E2; UB Leiden). De verbinding die Jensma, *Gemaskerde god* (2004) 113, met Magyaren en Finnen legt, lijkt mij niet zo duidelijk, ook al niet omdat ik de Magyaren en Finnen in een heel andere, namelijk taalkundige context plaats.

124 Zie voor Colmjons oordeel het hoofdstuk over Verwijs en voor de kennis van het Fries van de vervaardiger van de OLB-tekst Jensma, *Gemaskerde god* (2004) 130.

125 Zie de paragraaf 'Volksaard en klederdracht' in het hoofdstuk over het volk van de Friezen.